

Hvordan folk flest fikk etternavn i Norge!

Generell etternavnhistorie

I mellomalderen og i flere hundre år etter det var det lite faste etternavnssystemer i Norden. I praksis ble ett eller flere tilnavn brukt om samme person, som disse mellomaldereksempla med moderne skrivemåte: Hellig-Olav, Olav Digre og Olav Haraldsson, og Hårek på Tjøtta. Helt fram til 1900-tallet kjenner vi liknende navneformer, både i byene og på landet, og det holdt seg best på landet. Nyere eksempler er Bakke-Hans, Hans i Bakken, Sjur-Olina (datter av Sjur), Svarte-Henrik, Vesle-Ola, Alf Prøysens Jordmor-Matja, og kirkebokformer som Hans Pedersen og Marte Pedersdatter.

Dette var i praksis bruksmåten for folk flest fram til faste etternavn ble tatt i bruk, først hos overklassen og i byene, til sist på landet etter innføringa av personnavnloven i 1923. For samer og kvener har det vært annerledes, som jeg kommer tilbake til.

De første reglene om etternavn som gjaldt i Norge, kom med pålegget om faste etternavn for adelen i Danmark i 1526 (Ot. prp. nr. 17 (1901–1902), s. 2; Hallager 1895, s. 43). I praksis gjaldt det for adelen som var felles for Danmark og Norge og knytta til den danske kongen.

Overklassen, som særlig holdt til i byene, begynte med arvelige etternavn fra 1600-1700-tallet. Det var svært ofte danske og tyske etternavn, f.eks. Schreiner, Brun, Friis og Irgens. Dessuten var det sen-navn og steds- eller gårdsnavn med dansk eller norsk opphav, som Andersen og Dahl.

Rundt andre halvdel av 1700-tallet begynte konene i noen tilfeller å bruke samme etternavn som sine ektemenn. Midt på 1800-tallet var denne skikken trengt omtrent fullstendig gjennom i overklassen.

Andre byboere av begge kjønn brukte fram til tidlig på 1800-tallet sine fedres navn med sen- eller datter-ending, såkalte patronymer. De gikk stort sett over til arvelige sen-navn i andre halvdel av 1800-tallet, først i de største byene. Etter hundreårsskiftet 1900 tok folk i byene mer og mer i bruk gårdsnavn som etternavn.

Da folk flest tok i bruk arvelige etternavn, ble

ektemannens etternavn et felles navn for familien, også for konene.

På landsbygda var folk ført opp med patronym etter sine fedre i offentlige dokumenter, som i kirkebøkene. Når folk på landsbygda skulle ha faste etternavn, ble òg navn på gårdsbruk et naturlig valg, som følge av muntlig bruk. De ble òg i blant brukt i noen typer offentlige dokumenter, som f.eks. skatteregister .

Etternavn av gårdsnavn

Den første personnavnloven, fra 1923, stilte som hovedregel krav om matrikkelform for nye etternavn av gårdsnavn, men åpna for andre former når de ikke var like beskytta etternavn.

Det er ganske vanlig at det fins parallelle etternavnsformer med opphav i samme gårdsbruk eller nabobruk. De gamle formene er gjerne i bruk blant folk som har flytta fra gården før navneloven ble satt i verk. Derimot har folk som har budd på gården, ofte har tatt navnet i ei mer fornorska form, særlig fordi de har tatt navnet i bruk som etternavn senere enn dem som har flytta ut. Men også folk på gårdene har tatt eldre former, antakelig fordi de hadde tatt i bruk den eldre forma før loven ble satt i verk, eller fordi de som førte register ikke kjente eller praktiserte loven strengt. Dessuten var antakelig matrikkelen fra 1903–1908 ikke godt kjent i detalj. Vi kan ikke se bort fra at enkelttilfeller med valg av andre former enn matrikkelformer ha vært mot loven.

Kvinnens etternavn i ekteskap og samboerskap

Kvinnens etter- og etternavn i ekteskap og samboerforhold har skifta gjennom tidene.

* For rundt fem hundre år siden var det vanlig i Norge og vestlig kultur at menn og kvinner hadde egne etternavn, i den grad i de hadde faste etternavn. I skriftlige dokumenter ble de fleste kvinner nok helst skrevet med farens fornavn pluss -datter som ending eller tillegg.

* I flere hundre år har mannen blitt regna som familieoverhode, og hans etternavn har vært felles for hele familien, også kona. Dette har eldst tradisjon

Hvordan folk flest fikk etternavn i Norge!

i overklassen i store deler av Vest-Europa.

* Med byvekst og industrireising i store deler av Europa på 1800-tallet ble store folkemengder samla, og de var dessuten lite bofaste. Det oppsto behov for faste navn for familier, og da var det mer tradisjon for hans enn hennes. Noen beholdt sitt som ekstra fornavn.

* Personnavnloven i 1923 kombinerte tradisjon og det praktiske, deriblant for gifte kvinner. Justiskomiteen skrev at «det hverken er naturlig eller hensiktsmessig, at mann og hustru fører forskjellige slektsnavn». Kvinnene kunne beholde sitt eget etternavn som ekstra fornavn (§ 4).

* Med lovendring i 1949 fikk kvinner igjen rett til å bruke sine etternavn fra før ekteskapet. Begrunnelsen var at kvinners egen yrkeskarriere gjorde at de kunne trenge å beholde etternavnet når de gifta seg.

* Senere har likestilling ført til nye endringer, bl.a. at ektefeller kan velge konas etternavn som felles navn fra 1979, og fra 2003 kan begge ektefeller få doble etternavn sammensatt av begge navn, og kvinner kan få etternavn med mors eller fars fornavn og endinga -datter.

Mellomnavnhistorie

Skikken med ekstra fornavn av etternavnstype kom til Norge fra Danmark på 1700-talet, ikke minst ved nære familieband. Det samme gjaldt bruken av to normale fornavn. I praksis ble disse navna av etternavnstype brukt på samme måten som normale fornavn. I samme søskenflokk kunne de få hver sine ekstra fornavn, dels normale fornavn og dels forskjellige navn av etternavnstype.

Bruken av etternavn i mellomposisjonen, kunne enten være et etternavn fra tidligere slektsledd, eller det kunne være et navn henta utenfor familien. Når slike opphavlige etternavn ble henta innenfor familien, tilsvarte de i hovedsak vanlige bruksmåter for mellomnavn i dag.

Bruken av ekstra fornavn både av fornavns- og etternavnstype spredte seg på 1800-tallet til folk flest over store deler av landet. Dessuten ble etternavn fra andre enn familien òg noe brukt som første fornavn, som nevnt. Bruk av etternavn som første eller ekstra fornavn ble i stor grad stoppa av navneloven i 1923, først og fremst de ikke-familiære.

Personnavnloven i 1923 satte strenge grenser for å få et etternavn fra egen familie foran det egentlige etternavnet, dvs. i mellomnavnsposisjon. Dette var bare mulig for sin mors oppvekstnavn («pikenavn»), men dette kunne ikke arves videre i denne posisjonen. Gifte kvinner fikk bruke sine oppvekstnavn foran etternavnet som de hadde felles med ektemannen. Dessuten kunne såkalte patronym/»farsnavn» etter egen far blir brukt i mellomposisjonen, men ikke som etternavn, f.eks. Andersen og Andersdatter.

Mulighetene for valg av navn i mellomposisjonen har blitt utvida litt etter litt, særlig med den nye loven fra 1.1.2003.

Lesestoff

Nedrelid, Gudlaug: «Framvoksteren av norske slektsnamn», s. 115–137 i boka Å kallast med sitt rette namn, utg. av Norsk lokalhistorisk institutt 2002.

Utne, Ivar: Tyske og hollandske slektsnavn i Norge. Genealogen, nr. 1, 2000, s. 51–53.

Utne, Ivar: Utviklinga av slektsnavn i Norge, med særlig vekt på sen-navn. Genealogen nr. 2, 2001, s. 13–26.

Utne, Ivar: Gifte kvinners etternavn, slektsnavn og mellomnavn. Genealogen nr. 2, 2002, s. 5–19.

Utne, Ivar: Fornamn som er like etternamn. Namn og Nemne nr. 18, s. 79–98. (Bl.a. om mellomnavn.)

Utne, Ivar: Navn på gårdsbruk som etternavn. Nytt om namn nr. 35, s. 14–21. (Om regler for skrivemåter.)

Olav Veka: Norsk etternamnleksikon. Norske slektsnamn – utbreiing, tyding og opphav. Oslo: Det Norske Samlaget, 2000 og 2001. (Inneholder opplysninger om utbredelse og opphav.)

Opplysninger om den nye navneloven, som gjelder fra 1.1.2003, fins på nettsidene hos

Justisdepartementet. I april 2003 var nettadressa slik: <http://www.odin.dep.no/jd/norsk/aktuelt/012101-990397/>

Ivar Utne
Nordisk institutt, Univ. i Bergen,
Sydnesplassen 7,
5007 Bergen
tlf. 55 58 24 04
e-post: ivar.utne@nor.uib.no
(Manus levert 28.4.2003.)

Rydlandsstova på Vågenes, Radøy

I denne vetle stova på omlag 3x3 meter ville vi om veggjene kunne tala fått mang ein historie. Rydlandsstova har vore bustad for fleire familiar opp gjennom tidene. Les meir om dette på side 4.

Innhold:

- 2 Redaktøren
- 3 Lederen
- 4 Rydlandsstova
- 5 Slektsbok - trykkeri
- 6 Hvordan folk flest fikk etternavn
- 8 Sulten er den beste kokk
- 9 Program høsten 2003
- 10 Fra Sogndal til Konstantinopel
- 11 Styr og tillitsverv i DIS-Hordaland
- 12 Vanskapt unge på Voss i 1734